

THE DEVIANT BEHAVIOR AS A BARRIER FOR SUCCESSFUL SOCIAL INCLUSION. SOCIOLOGY THEORIES OF DEVIANT BEHAVIOR ¹

Assist. Prof. Teodorina Milusheva, PhD

Department of Social Work,

Faculty of Education,

Sofia University "St. Kliment Ohridski"

Phone: +359 2 9308464

E-mail: teodorina.milusheva@fp.uni-sofia.bg

***Abstract:** The paper reviews some issues of the deviant behavior as a barrier for a successful social inclusion. The paper also presents a brief overview of the most popular theories in three different sociological paradigms - structural functionalism, symbolic interactionism, conflict theory. Special attention is paid to the specific functions of deviation, as well the social factors that influence behavioral dysfunctions.*

***Keywords:** Deviant Behavior, Social Inclusion, Sociology, Structural Functionalism, Symbolic Interactionism, Theory of Conflict*

ВЪВЕДЕНИЕ

В основата на социологическите теории за девиантно поведение стои въпросът за интеракцията на индивида със социалната среда. В този смисъл девиацията не следва да се разглежда като вътрешна характеристика на определено поведение, а като нарушение на груповите норми, независимо дали те са кодифицирани или не. Когато се говори за девиация, трябва да се има предвид и въпросът за социалния контрол. Социалният контрол, упражняван от общността, дефинира, идентифицира и санкционира това, което е девиация, като се стреми да го трансформира в социално приемливи форми на личностна и поведенческа изява. Съществуват три основни типа на социален контрол: 1. чрез инернализиране на нормативните експектации на обществото; 2. чрез структуриране на социалния опит на индивида; 3. чрез използване на различни формални и неформални социални санкции (Teravicharov, 1997, 32).

СТРУКТУРАЛИСТКА ПАРАДИГМА

Представителите на структурния функционализъм в социологията разглеждат поведенческите девиации като нормално явление в живота на обществото. Според част от теориите в това направление дисфункционалните поведенчески модели имат както негативен, така и позитивен ефект за нормалното функциониране на обществото и за общото разбиране, разпознаване и приемане на нормата в общността. Негативните последици от девиантното поведение за общността са свързани със загуба на доверие в нормативния характер на предписанията и спазването им от другите членове, нежелание на индивида да изпълнява социалните роли поради факта, че определено поведение не е било санкционирано. Негативна последица от девиантното поведение върху обществото е и нарушаването на нормалното функциониране на социалните институции. Функционалното въздействие на девиациите върху обществото, ако то не е масово, се изразява във възпитаващия ефект, който има изолирането на част от индивидите с отклоняващо се поведение върху останалите членове на общността. Освен това девиациите в обществото помагат по-ясно да се дефинират социалните норми. Увеличаването на нивата на девиантно поведение са индикация, че социалната система и механизмите за социализация не функционират, което често е причина да бъдат инициирани социални промени (пак там, 33).

---

¹ The research paper was presented on November 13, 2020 at the Social Work Section of the 2020 Online Scientific Conference co-organized by University of Ruse and Union of Scientists - Ruse. Its original title in Bulgarian is: „ДЕВИАНТНОТО ПОВЕДЕНИЕ КАТО БАРИЕРА ЗА УСПЕШНО СОЦИАЛНО ВКЛЮЧВАНЕ. СОЦИОЛОГИЧЕСКИ ТЕОРИИ ЗА ДЕВИАНТНОТО ПОВЕДЕНИЕ“.

Важно място във функционалистското направление, интерпретиращо причините за отклоняващото се от социалните норми поведение, има теорията за аномията. В социологията за първи път употребата на понятието аномия се употребява от френския социолог Емил Дюркем. В книгата си „Разделение на обществения труд”, публикувана през 1893г., Дюркейм твърди, че девиантното поведение може да бъде разбрано единствено в контекста на специфичния морален код, който то нарушава: „не може да се казва, че определено действие шокира разума само защото то е девиантно, но по-скоро то е девиантно, защото шокира разума” (Durkheim, 2002, 10-25). Според Дюркейм нормите и ценностите са тези, които интегрират в една обща цялостност обществата. Това е моралният код, който ориентира индивидите в стойността на поведението им на личностно и общностно ниво, като задава посоката на индивидуално и наиндивидуално функциониране. Предполага се, че всички членове на определена общност би следвало да споделят тези общи ценности и морален код. В традиционни общества и малки затворени групи поведението, което нарушава, отрича и заклеймява тези ценности се възприема като заплаха за останалите членове на общността и обикновено биват предприемани действия, за да бъде то коригирано. Колкото по-сложно става едно общество – като структура, икономически институции, възникване на разнообразни форми на социална организираност, културна пропускливост – толкова по-податливо на нови влияния става то.

По-късно теорията на Емил Дюркем е доразвита от Робърт Мертън. Според него общества, които поставят силен акцент върху важността на икономическото и финансово преуспяване, но същевременно не указват легитимните средства за постигането на този успех, подтикват индивидите към девиантност. Мертън теоретизира аномията и някои форми на девиантно поведение като противопоставяне на „социално установените стремления” на обществото и „социално структурираните пътища за реализация на тези стремления” (Merton, 1968, 188). Тези индивиди, които заемат благоприятни обществени позиции притежават и легитимните средства за постигане на успех – успешна професионална реализация, добро заплащане на труда, достъп до продължаващо образование (Clinard, 1989, 81). Социално легитимните цели, като например т.нар. „американска мечта”, се превръщат в норма и стандарт, към която обществото започва да се стреми – смята се, че успехът е достижим за всеки, без значение на класов или етнически произход. С други думи, в състояние на аномия се намира общество със стандарти, които се превръщат в ценност и белег за принадлежност към това, което е определено за норма, но не са ясни методите и средствата за постигане на успех. Каналите за постигане на социално детерминирани цели не са достъпни за всички. Стремелът за постигане на финансов, икономически и социален просперитет в комбинация с неравен достъп до важни ресурси за постигане на целите резултира в девиантност на индивида. Така за постигане на определен успех голяма част от индивидите са принудени да си послужат с нелегитимни средства – престъпления, измами, проституция, употреба на наркотици, алкохолизъм, самоубийства, делинквентно поведение, вандализъм, злоупотреби и др. (Garfield, 1987, 273). Според Мертън в резултат на аномията индивидът формира различни форми на адаптивно поведение. При първата категория адаптивно поведение – *конформизмът* – индивидът приема както социокултурните цели, така и институционализираните средства за тяхното постигане. При *иновацията* индивидът възприема целите, които обществото валоризира, но предпочита алтернативните подходи за тяхната реализация. Обикновено това са незаконни или социално неприемливи средства за постигане на успех или определена цел – кражби, измами, пласиране на забранени вещества и т.н., без оглед на вредите, които се причиняват на околните. *Ритуализмът* се характеризира с отхвърляне на важността на социокултурните цели и стандарти, като на преден план излиза значението на правилата, които се следват стриктно и прецизно. В много от случаите тази форма на индивидуална адаптация се поддържа от индивиди, които осъзнават, че вероятно никога няма да постигнат успеха, който е заложен като стандарт за общността. За сметка на това индивидите отдават голямо значение на спазването на правилата и институционализираните средства за постигане на целите. *Ритритизмът* е поведение, при което се отхвърлят както целите, така и средствата за постигането им. В много от случаите подобен вид поведение може да бъде окачествено като

„бягство от реалността“. В тази категория попадат форми на девиантно поведение като самоубийството, злоупотребата с алкохол и наркотични вещества, скитници, просяци и бездомни хора. Ритритизмът е по-скоро индивидуална, отколкото групова или субкултурна форма на адаптация, въпреки че е вероятно индивидът да се свързва с други в подобна на неговата ситуация, така че да се формира малка общност от индивиди със сходни поведенчески модели. *Бунтът* също отхвърля социокултурните модели на обществото, но в името на нова ценностно-нормативна система или нов социален ред. Тази форма на индивидуална адаптация цели създаването на такъв социален ред, чиито социокултурни цели и институционализирани средства ще бъдат одобрени и поддържани от индивидите (Clinard, 1989, 82-83). Всички споменати способности за адаптация имат отношение към ситуативното поведение на индивида, а не към индивидуално-психичните му и личностни особености, което значи, че всяка една от формите на адаптация не е константен поведенчески модел, а би могла да се трансформира според ролевите позиции на индивида (Teravicharov, 1997, 34).

А. Коен не приема теорията на Мертън за аномията, защото смята, че девиантното поведение при подрастващите има неутилитарен, злонамерен и негативистичен характер (Cohen, 1994, 201). Теорията на Коен е друг пример за функционалистско разбиране на поведенческата девиантност и възникването на определена субкултура. Според него субкултурата възниква тогава, когато група лица, която изпитва затруднения при адаптацията си към социалните институции, се събере и започне да сътрудничи помежду си ефективно. Коен разглежда младежката субкултура като реакция на представителите на ниските социални класи, които не могат да се адаптират към социалните институции, почиващи върху ценностите на средната класа. Ниският социален статус създава чувство на неудовлетвореност и потиснатост у тези младежи, така че те се ориентират към общности, характеризиращи се с ценности, различни от тези на групата, към която не могат да се адаптират (Teravicharov, 1997, 34). Често младежките групи са форма на демонстрация, еманципация и личностна автономия и се формират като коректив на формалните групи. За да функционират тези групи, да се легитимират по начин, който да ги отличи от доминиращата социо-културна реалност, те създават нови образци и модели на поведение, действия и ценности, които символен смисъл за тях (Minev, 2012, 185). Възможен негативен аспект на неформалните субкултурни общности е формирането на асоциални ценности и нагласи. Субкултурните общности също така продуцират свои символи и език, норми, санкции, ценности, митове, а тяхната култура се проектира в еталоните за социално поведение, в моделите на социална интеракция, в комуникативните образци и в психическите диспозиции на личността (Teravicharov, 2000, 45).

СИМВОЛЕН ИНТЕРАКЦИОНИЗЪМ

Според теорията за лейбализацията (теория за етикетирането) поведенческата девиация се разглежда не като конкретен акт на отклонение, а като културна норма на множеството, отклонението от която определя индивида за девиантен. Теорията поставя фокуса върху начина по който по-големите социални групи дефинират и етикетизират малцинствата. Идеята за лейбализацията е близо до теорията за социалния конструктивизъм, където истината не е обективно понятие, а формирано от индивида и неговата среда и следва интерпретативна епистемология. Теорията е се развива през 60-те години на ХХ век и главни нейни представители са социолози като Е. Лемърт, Х. Бейкър, Ф. Таненбаум, А. Мемми и др. Корените на тази идея се зараждат още в труда на социолога Е. Дюркем „Самоубийството“, където престъплението се разглежда не толкова като нарушение на наказателния кодекс, колкото като акт, който оскърбява определено общество. Дюркем предполага, че етикетирането като „девиантен“ има функцията да удовлетворява обществената нужда от контрол на поведението (Durkheim, 1999, 35-40). Според идеите на Х. Бейкър интеракцията на индивидите със социалните норми на общността определя доколко те ще са интегрирани според нормата. Всяко общество създава свои норми, правила и закони, които интерпретират поведението като правилно или не и доколко индивидът приема тези норми за свои определя статуса му в общността. Ако индивидът не спазва тези правила, ще бъде разглеждан като неблагоприятен и неспособен да живее в интегритет с нормите на мнозинството (Becker,

1963, 1). Определянето на дадено поведение като девиантно според теорията за лейбализацията почива на принципите на самореализиращото се пророчество и на стереотипизацията. Това означава, че индивид определен като „девиантен“ или „проблемен“ е вероятно да започне да функционира в контекста на ролята, която обществото му е дала (Bernburg, 2003, 1288). Дадената роля на девиантен субект от друга страна не е резултат от конкретно деяние или поредица от такива, а по-скоро от контекста на средата на индивида с присъщите ѝ специфики. През 70-те години на ХХ век социологът William Chambliss прави интересно проучване върху две групи момчета от средно училище в САЩ и начина, по който те са възприемани от общността (Chambliss, 1973, 24-31). В продължение на две години Chambliss наблюдава момчетата – едните средношколци, деца на заможни родители от средната класа, с добър успех в училище, определяни от останалите като „обещаващи млади мъже“, но с високи нива на делинквентност (вандализъм, шофиране в нетрезво състояние, кражби, бягство от училище и други младежки увлечения), а другата група – момчета от семейства с по-нисък социален статус, с постоянни проблеми с властите и общността. Chambliss забелязва, че макар нивата на делинквентност при двете групи да не се различават съществено, момчетата от първата група, наречени от него „светците“ (The Saints), са приемани благосклонно от общността за разлика от втората група момчета, наречена „хулиганите“ (The Roughnecks). Chambliss установява, че нагласите на общността спрямо двете групи са различни, макар те да са ангажирани в сходни противообществени прояви. Ако на едните общността гледа като на добри младежи, които понякога се увличат от младежки лудории, то на другите се гледа като на опасни и застрашаващи обществения ред младежи (Teravicharov, 1997, 37). Самото обществено мнение започва да определя и начина, по който местните и училищни власти реагират на противообществените прояви и на двете групи. Ако „светците“ са предупреждавани добронамерено, то на „хулиганите“ са им налагани много строги санкции. Според теорията за лейбализацията развитието на девиантното поведение се осъществява на принципа на „самореализиращото се пророчество“. Теоремата на Томас гласи, че ситуацията, които са определяни от хората като реални всъщност стават реални като последици – погрешното дефиниране на дадена ситуация предизвиква ново поведение, което прави реалност предварително формулираната грешна концепция (Merton, 1968, 477). Ако приемем, че всеки един от нас е склонен да нарушава понякога някои норми на поведение, това би могло да остане незабелязано, но при положения, че бъде изолиран поведенчески акт или върху нас не бъде поставен етикет. В случай, че поведението бъде стигматизирано, това ще доведе до включване на верига от социални реакции, а оттук и до промяна в социалния статус на индивида (Teravicharov, 1997, 37). Социологът Edwin Lemert нарича тази девиация „вторична“ – интернализирана девиантност като форма на битийност и интегрираното ѝ в собствената ни Аз-концепция. Това означава, че индивидът приема ролята и функционира според очакванията, отредени му от останалите. Ако младеж от маргинализирана общност направи простъпка, е много вероятно реакциите на околните да издадат, че всъщност това е било очаквано поведение. В народната реч стигматизиращи вербализации като „крушата не пада по-далече от дървото“ и „кръвта вода не става“ издават подобно отношение етикетизиране и стереотипизация.

Теорията за културната трансмисия, изхождайки от позициите на интеракционизма, търси основанията за девиантността като следствие от процеса, при който индивида усвоява определени идеи и практики, които репликират поведението, наблюдавано в социокултурната среда. В „Принципи на криминологията“ Е. Съдърланд разглежда човешкото поведение – социално положително или негативно – като основаващо се на едни и същи закономерности, а именно научаването, което се усвоява в процеса на обучение. Концепцията за „научаването“ е заимствана от Габриел Тард, който още през ХІХ век стига до заключението, че човешкото поведение се учи /научава/. Теорията за диференциалната асоциация се основава на няколко основни допускания, свързани с механизмите на възникване на целенасочено човешко поведение. На първо място е това, че определено поведение се научава и зависи от съдържанието на комуникацията, т.е. на общуването. Освен това научаването зависи от интеракцията с лица, които имат също девиантно поведение и се осъществява в група с близки

личностни отношения. Тезата на Съдърланд е, че престъпното поведение се научава в по-голяма степен в най-близката социална група, а системното криминално поведение се обуславя от това колко чести са контактите с образците на престъпно поведение. Диференциалните асоциации могат да варират по честота, трайност, приоритет и интензивност. Т.е. колкото по-трайни, продължителни и интензивни са връзките с негативните образци на поведение, толкова по-бързо ще бъде усвоено криминалното поведение (Matsueda, 1982, 489-496). Според теорията за диференциалната асоциация млади хора, които се намират в райони с високи нива на престъпност и общуват с представители на субкултурни делинквентни групи е много вероятно да възпроизведат наблюдаваните форми на девиантно поведение, като естествен израз на желанието си да влязат в интеракция със същата тази средата. По този начин те се асоциират със средата и повтарят дейностите, типични за групата.

От друга страна теорията за конфликта поставя акцент върху макросоциалните процеси в обществото и върху ценностите на привилегированите социални групи, като социалноправен механизъм, който регулира отношенията между социалните класи. Според тази концепция всяка социална група притежава своя ценностно-нормативна система, която влиза в противоречие с ценностната система на господстващата класа в обществото. Ценностите на тази класа трансформират икономическите интереси на групата в правни норми, които я защитават. Основна критика към тази теория е че поставя акцент върху макросоциалните процеси, без да дава обяснение на причините за младежката девиантност. Социологът Т. Хирши изследва влиянието на социалния контрол като регулатор на поведението на индивидите. Според него контролът, упражняван от самия индивид върху собственото поведение, зависи от очакваните последствия от предприетите действия. Хирши предполага, че във всеки един индивид съществуват определени девиантни нагласи, но дали ще се проявят в конкретно поведение зависи от евентуалните последствия. Някои хора биха се въздържали от извършване на противообществени деяния, защото това би имало негативен ефект върху тяхната професионална реализация, други регулират поведението според социалните норми, защото биха били санкционирани от семейството или близкото социално обкръжение. От друга страна, хора, които смятат, че няма какво да загубят, упражнявайки някаква форма на социално неприемливо поведение, е много по-вероятно да започнат да нарушават правилата. Т. Хирши свързва конформното поведение с четири типа социален контрол. На първо място това е привързаността, която индивидът изпитва към значими за него хора и личната му ангажираност към социални групи. Силната социална ангажираност към групи и хора поддържа и окуражава конформното поведение. Обратно, хората, които не поддържат такива емоционални връзки, произлизат от проблемни семейства или не са ангажирани в социални институции като училището, например, се чувстват свободни и са по-склонни да извършват противообществени прояви. Легитимните възможности за постигане на успех, до които индивидът има достъп, също поддържат конформизма. Т.е. колкото по-голям достъп има индивидът до средствата за постигане на успех, толкова по-малко ще е склонен да се включва в нелегални дейности. От своя страна групите, които не вярват във възможността да постигнат положителни резултати от действията си, са много по-склонни да изберат незаконни средства, благодарение на които да се придвижат до целта си. Друг фактор, който регулира поведението на индивидите е социалната включеност и ангажираност. Колкото по-интензивно индивидите са ангажирани със занимания като учене, работа, спорт и разпределят времето си между различни социални активности, толкова по-малка е вероятността да проявят интерес и склонност към девиантни дейности. Според Хирши хора, които просто се „шляят“ и очакват нещо да се случи имат времето и енергията да се извършват нелегални дейности. Четвъртият фактор, който влияе на конформното поведение е вярата. Тук става въпрос доколко индивидът изповядва определени морални ценности и изпитва респект към значими и авторитетни за него фигури. Според теорията за социалния контрол колкото по-малко индивидът се води от свои морални и ценностни принципи и колкото повече липсват авторитетните личности в живота му, толкова по-вероятно е проявява форми на девиантно поведение (Hirschi, 2009, 16- 26).

ИЗВОДИ

Девиантното поведение се разглежда като функциониране на индивида извън общоприетите норми на социума. Поведението е определяно като девиантно, защото е в състояние на несъгласуваност с възприетите от членовете на тази общност културни и социални кодове, норми и ценности. Индивидът, определян като девиантен, обикновено бива отхвърлян, неодобряван, често е определян и като опасен. Продължителното пребиваване на личността в това състояние на „девиантност“ създава реална опасност от маргинализация, така че правилното социално функциониране бива нарушено. Резултат от влошеното социално функциониране са занижената социална активност, нарушените взаимоотношения на микро и мезоравнище, социалната изолация, повишеният риск от трайно отпадане от социалните, обществени, културни и икономически институции на общността, опасността от криминализация на поведението и попадане в спиралата на проблеми, невъзможни за разрешение без личността да бъде подкрепена в успешната ѝ адаптация-реадаптация и обратно включване към нормите, правилата и институциите на социума.

REFERENCES

- Durkheim, E. (2002). *The Division of Labor in Society*. Sofia. Sonm.
- Durkheim, E. (1999). *Suicide. A Study in Sociology*. Sofia. Jennifer-Hicks
- Minev, T. (2012). *Problems of resocialization: Theory, methodics, practice*. V. Tarnovo. Faber.
- Tepavicharov, I. (1997). Theories of deviant behaviour in pedagogical sociology. *Strategies of educational and scientific policy*, 2.
- Tepavicharov, I. (2000). *Youth subculture*. Sofia. University Press “St. Kliment Ohridski”
- Becker, H. Outsiders (1963). *Studies in the sociology of deviance*. The Free Press.
- Bernburg, J., M. Krohn (2003). Labeling, life changes, and adult crime: the direct and indirect effects of official intervention in adolescence on crime in early adulthood. *Criminology*, 41(4).
- Chambliss, W. (1973). The Saints and the Roughnecks. *Society*, 11(1), (November/ December).
- Clinard, M., R. Meier. (1989). *Sociology of deviant behavior*. 7-th edition, Holt, Rinehart and Winston.
- Cohen, A. (1994). *The Content of the Delinquent Subculture*. In: Jacoby, J. Classics of Criminology. Waveland Press.
- Garfield, E. (1987). *The Anomie – Deviant Behavior Connection: The Theories of Durkheim, Merton, and Srole*. In: Essays of an Information Scientist, Vol. 10.
- Hirschi, T. (2009). *Causes of Delinquency*. New Jersey. Ninth printing.
- Matsueda, R. (1982). *Testing Control Theory and Differential Association: A Casual Model Approach*. In: American Sociological Review, Vol. 47.
- Merton, R. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press

---

Публикацията е по проект № 80-10-220/06.05.2020 г. – „Бедността като проблем пред социалното включване и приобщаващото образование на децата и възрастните хора“ на СУ „Св. Климент Охридски“, финансиран със средства, отпуснати целево от държавния бюджет за 2020 г.